

**ХЕРСОНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАРОДНОЇ ОСВІТИ У СПРАВІ «СПІЛКИ
ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ»
У 20-ТІ – НА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ
(ДО 100-РІЧЧЯ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ)**

Джерельну базу статті складають виявлені і проаналізовані автором документи із архіву Управління Служби безпеки України в Херсонській області, більшість з яких вперше вводяться до наукового обігу. Висвітлюється діяльність групи української інтелігенції, що існувала в Херсонському інституті народної освіти (ХІНО) в 20-і – на початку 30-х років минулого століття і складалась із студентів та викладачів. Автор показує передумови появи групи, історію її зародження та становлення, аналізує кількісний і соціальний склад, дає стислу характеристику її членам.

Багато уваги приділено діяльності групи, різноманітним формам і методам роботи серед студентів і за межами інституту. Акцентовано увагу на світоглядних переконаннях української інтелігенції та на причинах несприйняття нею існуючого на той час тоталітарного режиму. Важливо, що автору вдалося не лише виявити прізвища людей-учасників групи, а прослідкувати подальшу долю багатьох із них. Матеріали, зібрані і систематизовані автором, істотно доповнюють існуючі знання з минулого Херсонщини та маловідомі сторінки історії Херсонського державного університету, напередодні його сторічного ювілею. Стаття розрахована як на науковців, так і на широкий загал.

Ключові слова: *Херсонський інститут народної освіти, політика «українізації», інтелігенція, тоталітарний режим, репресії, реабілітація.*

У сучасних умовах всебічної демократизації суспільства набуває широкого розмаху процес зростання національної свідомості та повернення до споконвічних цінностей українського народу, що заклали основу його ментальності. Наслідком цих змін стало яскраво виражене серед людей різного віку зростання інтересу до свого минулого, особливо до тих сторінок історії, що

---

* Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету.

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

впродовж тривалого часу замовчувались або ж фальсифікувались з метою упередженого відображення.

Існує ще багато «білих плям» і в регіональній історії, значення якої всіляко применшувалось до 1991 року. Її вивчення стало пріоритетним напрямом досліджень лише в роки незалежності. Але не дивлячись на велику роботу, виконану краєзнавцями, чимало актуальних проблем «місцевого значення» з різних причин залишались поза їх увагою. Це стосується і доленосних для подальших подій 20-их – 30-их років ХХ століття. Вони ознаменувалися утвердженням тоталітарного режиму і жорстокими репресіями. Цілеспрямовано знищувались великі суспільні групи, в тому числі й інтелігенція. Життя багатьох людей різних поколінь було зламане. Зазнала непоправних втрат і Херсонщина (цей термін буде вживатися для означення території сучасної Херсонської області).

Вивчення вказаного періоду вже розпочалось науковцями, про що свідчить низка публікацій [4, 6, 8, 13, 14]. Зокрема, Л. Цибуленко висвітлює роль визначного письменника і громадського діяча М.Ф. Чернявського в суспільно-культурницькому житті Херсонщини та причини його арешту [14].

Водночас деякі важливі аспекти проблеми репресій тоталітарного режиму щодо інтелектуальної еліти Херсонщини потребують подальшого вивчення і сучасної об'єктивної оцінки. До них відносяться й ті події, що стали предметом дослідження в даній статті. Актуальність теми пояснюється не лише її великим суспільно-політичним значенням для розбудови в Україні правової держави, а й необхідністю сучасного осмислення і вмілого використання досвіду, набутого попередніми поколіннями. Вона посилюється у зв'язку з наближенням ювілею – 100-річчя заснування Херсонського державного університету (в листопаді 2017 року). Це свято буде відзначатись на державному рівні. Матеріали, що містить дана робота, нададуть можливість доповнити літопис історії вузу.

У 20-ті – на початку 30-х років минулого століття в Херсонському інституті народної освіти (далі – ХІНО) існувала і діяла група українських патріотів із викладачів і студентів, що прагнули обмежити вплив диктаторського більшовицького режиму в сфері культурного будівництва, освіти і науки. Багато їх прізвищ та вчинків, а також подальша доля, ще й сьогодні невідома як науковцям, так і широкому загалу. Лише про деяких з них подана цікава, але коротка інформація в спеціальних виданнях, присвячених історії вузу і розвитку освіти на Херсонщині [1, 12]. Пропонована стаття є логічним продовженням пошукової роботи автора в цьому напрямі, її деякі результати викладені в першій публікації [8].

Як і в попередньому дослідженні, основу джерельної бази даної роботи складають кримінально-слідчі справи учасників «контрреволюційної організації» із архіву Управління Служби безпеки України в Херсонській області, матеріали яких вперше вводяться до наукового обігу. У вказаній автором публікації вже здійснено джерелознавчий огляд цих документів, тому лише коротко відзначимо деякі їх особливості (словосполучення «контрреволюційна організація» беремо в лапки, адже у діях її членів не було виявлено складу злочину).

Однією із характерних рис показань всіх фігурантів справ є те, що вони, визначаючи власну участь у «контрреволюційній організації», каються у вчинених діях і складають розлогі свідчення як щодо себе, так і один проти одного, називаючи своїх однодумців і колег по роботі запеклими ворогами радянської влади та українськими шовіністами. Такі зізнання схожі по структурі, повністю співпадають і по суті і в деталях, а тому спочатку виглядають вірогідними. Істотно не відрізняються і оціночні характеристики тодішньої суспільно-політичної ситуації та окремих подій і особистої ролі в них. Ця інформація часто повторюється в різних слідчих справах, вона здебільшого зафіксована як написана власноручно, а потім передрукована. Сьогодні важко сказати, які методи слідства застосовувались до звинувачених,

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

але відомо, що деякі з них почали давати об'ємні свідчення лише через кілька місяців після арешту і своєї провини в шкідницькій діяльності не визнавали [7, арк. 2, 17]. У жодній справі не міститься офіційного документу, який би стверджував існування «контрреволюційної організації». Ймовірно, що все це відбувалось за задалегідь продуманим слідством сценарієм, на основі реальних фактів, але з перебільшеним їх значенням і заданою інтерпретацією, тобто необ'єктивним тлумаченням з відчутним ухилом у бік звинувачення. Така упереджена тенденція простежується в усіх справах. Про неабиякі літературні здібності одного із слідчих – О. Лукіна, в майбутньому відомого письменника пригодницького жанру і кіносценариста, вже йшлося в попередній статті [8]. Можливо в даній справі це була його перша проба пера.

Учасники цього процесу – люди середнього віку, з вищою освітою, а також студенти. За своїм соціальним походженням переважно вихідці із заможних селян, інколи з середовища підприємців, а також із родин священників, трапляються колишні дворяни. Серед них є і місцеві мешканці, і прибулі з інших регіонів. Але всіх їх єднає неприйняття тоталітарного режиму з його методами управління, усвідомлення своєї національної ідентичності, прагнення бачити Україну вільною і демократичною. Деяко з них співпрацював з урядами УНР та гетьмана П. Скоропадського або ж служив офіцером дореволюційної російської чи австро-угорської армії. У роки запровадженої більшовиками політики коренізації, що передбачала розвиток національної освіти і культури, ці люди повірили у її незмінність і сподівались використати свої можливості у сфері культурного будівництва. На початку 30-х років, після зміцнення диктаторської влади, така діяльність почала розцінюватись як ворожа, хоча в 20-і роки всіляко схвалювалась і заохочувалась.

Але в 20-і роки активна робота осередку розширювалась. Зупинити її допоміг таємний інформатор ОДПУ, що знаходився в рядах патріотів. Зрозуміло, що прізвище його не варто оприлюднювати з етичних міркувань.

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

Тому перейдемо до суті справи, що міститься в матеріалах слідства у поданій ним версії.

Справа про «контрреволюційну організацію» в ХІНО з'явилась як складова широкомасштабного судового політичного процесу, організованого владою, над учасниками так званої «Спілки визволення України» (СВУ). Фактично це була показова розправа над визначними представниками української інтелігенції, яка виявила себе в період проведення політики «українізації» і стала небезпечною для тоталітарного режиму. Судовий процес відбувся в 1930 році в Харкові, тодішній столиці України. Після нього розпочались викриття «філій СВУ» в різних регіонах, що супроводжувалося арештами.

Осередок української інтелігенції на Херсонщині і в ХІНО, за версією слідства, був такою філією СВУ, учасники якого мали мету через своїх представників захопити керівні і викладацькі посади в системі освіти, поширювати серед молоді й населення націоналістичні ідеї, виконуючи завдання повалити радянську владу [7, арк. 179-184]. У Херсонському інституті народної освіти дійсно були викладачі і студенти, активні прибічники й учасники «контрреволюційної організації», невдоволені радянською владою. Появу таких настроїв, крім інших чинників, викликав голод 1921–1923 років, що лютував на Півдні України і був спричинений авантюристичною політикою більшовиків. Він болісно вдарив по колективу ХІНО: від його страшних наслідків померли декан факультету профосвіти А. Богашев, та колишній директор і голова педради А.Ф. Гальковський, історик за фахом [12, с. 27]. Були й інші вагомні обставини, що сприяли зростанню невдоволення і консолідації тих людей, які хотіли змін. Про це слід сказати докладніше.

Контингент студентів, як і викладачів в той період не був пролетарським ні на Херсонщині, ні по всій Україні.

На початку 20-х років переважна більшість студентів ХІНО належала до родин заможних селян, міських підприємців, духівництва, інтелігенції,

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

колишніх дворян і службовців [3, арк. 35]. Діти з бідніших сімей не мали необхідної освіти і коштів для навчання в університетах чи інститутах. Суворий державний контроль за дотриманням класового принципу до набору у вузи і комплектацію кадрів з'явився пізніше.

Подібна ситуація склалась і в середовищі викладачів. Вони здобули вищу освіту (деякі духовну) ще до революції 1917 року, тоді ж отримали відповідне якісне виховання, мали міцні світоглядні принципи, зберегли існуючі раніше традиції вищої школи. Всі вони могли порівняти колишнє та нове життя і зробити об'єктивні висновки. І звичайно, інтелігенція не сприймала утопічне марксистське вчення про щасливе комуністичне майбутнє та інші міфи і догми більшовиків. Жорстокі методи управління, що постійно застосовував тоталітарний режим, усвідомлення тяжких наслідків непоправних втрат під час революції і громадянської війни – все це не сприяло налагоджуванню гарних стосунків з радянською владою.

Навпаки у багатьох представників викладацького складу було достатньо підстав для невдоволення існуючими порядками, що силоміць нав'язувались адміністративними методами. Як засвідчили події, що відбулись, професорсько-викладацький склад знаходився якщо не у відвертій, то у внутрішній, прихованій опозиції до диктаторської держави і сподівався на прогресивні зміни завдяки Новій економічній політиці та політиці коренізації. Незважаючи на те, що подібні очікування виявились марними і не здійснились ні в економічній, ні в політичній сферах, спроби покращити ситуацію відбулись. Та результати наполегливих зусиль виявились скороминучими. Для найбільш дієвих борців за демократизацію і «українізацію» щирі прагнення завершилися трагічно. Але це сталось пізніше, в 30-і роки, а на початку 20-х українська інтелігенція в ХІНО помітно активізувалась. Офіційно висловлені радянським керівництвом вказівки розгорнути роботу відповідно до завдань «українізації», ще більше пожвавили місцеву національну громаду.

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

Для кращого розуміння особливостей даної справи необхідно знати, що являв собою Херсонський інститут народної освіти в 20-х роках минулого століття. Детальна його історія міститься в спеціальних виданнях [1, 12], тому стисло зупинимось лише на тих її сторінках, що торкаються нашої теми та наведемо деякі статистичні дані.

У липні 1919 р. Юр'ївський учительський інститут, евакуйований у 1917 році з Прибалтики в Херсон, було реорганізовано в педінститут з 4-річним терміном навчання [1, с. 126]. З 1921 р. він почав називатись Херсонський інститут народної освіти (ХІНО), на якому було створено два факультети: професійної освіти та соціального виховання [12, с. 26]. У 1924 р. в ХІНО навчався 231 студент (134 із селян, 76 із службовців, 23 із робітників) [12, с. 31].

«Українізація» вузу почалась з 1920 року, після виходу постанови Уряду України «Про введення української мови в школах і радянських закладах». Це завдання виконувалось успішно, так як у 1924 році з 231 студента 204 були українці, 15 – росіяни, 6 – євреї, 6 – інших національностей. Процес ще більше прискорився згідно з Постановою Наркомату освіти від 25 листопада 1925 р. про необхідність обов'язкового викладання усіх дисциплін на всіх факультетах українською мовою. На початку 1925–1926 навчального року із 28 викладачів ХІНО лише один не володів українською мовою [12, с. 31-32]. Як бачимо, ситуація для виникнення і діяльності групи української патріотичної інтелігенції була сприятливою.

У даній статті висвітлення діяльності «контрреволюційної організації» в ХІНО ґрунтується на особистих свідченнях її членів, які вони склали щодо себе та інших осіб. Це зафіксовано у відповідних документах. Як вже говорилося, під час аналізу цих матеріалів очікувано впливає проблема їх вірогідності і самостійності. Хоча на початку 30-х років фізичний вплив на арештованих ще не застосовувався в масовому порядку, але методи слідства нам невідомі. Тому, навіть якщо такі зізнання виглядають не привабливо, необхідно враховувати умови в яких опинились ці люди. Так, одного

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

з арештованих довгий час тримали в камері, що знаходилась навпроти туалету, двері якого не закривались. Він вдень і вночі страждав від смороду і шуму. Звичайно, це не могло не вплинути на його рішення «добровільно» давати показання. Крім того, в попередній статті вже йшлося про високий рівень кваліфікації слідчих у даній справі, зокрема О. Лукіна [8]. У складних умовах позбавлення волі довго протистояти постійному тиску з боку слідства було складно. Водночас, як вже відзначалось, в рядах групи знаходився таємний інформатор ДПУ, тобто її діяльність контролювалась, що було закономірно. Невипадково у 1926 р. з'явився таємний аналітичний документ ДПУ (ГПУ) «Про український сепаратизм». У ньому читаємо, що після придушення повстанського руху на теренах України, в середині 20-х років, боротьба перейшла в іншу площину: «Термін «культурна робота» прийшов на зміну гаслу збройної боротьби за незалежність, яке провалилося» [1, с. 87]. Тож в середовищі інтелігенції функціонувала мережа агентури ДПУ. Була вона і в ХІНО. Спочатку підозрювали не причетну до цього людину. Але агентом – інформатором виявився інший. Та необхідно зазначити, що викривальну інформацію дали всі арештовані, слідчі справи яких стали джерелом для цієї публікації (Див. додаток 3). Із зрозумілих міркувань які не варто ігнорувати, їх свідчення подаються без називання прізвищ.

Із досліджених справ можна зрозуміти, що осередок української інтелігенції виник в інституті у 1920 році, а зміцнився і оформився в організацію (на думку слідчих) у 1922 році [7, арк. 179-180]. Вона об'єднала в своїх рядах невдоволених радянською владою викладачів і студентів, і стала ядром великої «контрреволюційної організації» на Херсонщині (про неї йтиметься в наступних публікаціях). Її витoki були в місцевій «Просвіті», що успішно функціонувала на Херсонщині з 1918 по 1923 рік [3, арк. 27] та в Педкурсах. Крім «Просвіти», яку очолював відомий письменник і громадський діяч Микола Федорович Чернявський, одночасно працюючи в ХІНО [12, с. 41], успішно діяла ще низка організацій української інтелігенції – «Українська

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення...

хата», «Українська книгарня», Педкурси. Педкурси очолював Яків Миронович Терещенко, активний учасник «Просвіти» і за свідченнями фігурантів справи, «переконаний націоналіст», який хотів бачити Україну незалежною [5, арк. 16]. Фінансову допомогу всім цим організаціям надавав кооператив ім. Левицького [5, арк. 16]. Кооперативи на Херсонщині на початку ХХ століття досягли значних успіхів і відчутно впливали на економічне і суспільно-політичне життя регіону в 20-і роки [13]. Всі ці організації і кооператив, як написали арештовані, являли собою легальне прикриття для тих осіб, що боролись проти радянської влади [7, арк. 15]. Педкурси функціонували з 1920 по 1921 рік [5, арк. 16].

Я.М. Терещенко, та його однодумці, найбільш активні вчителі Педкурсів О. Мирненко, В. Скрипниченко, Ю. Дюковлев залучали до цієї роботи викладачів і студентів ХІНО, передбачаючи, що випускники Педкурсів стануть надійними провідниками необхідних ідей в системі освіти, зокрема в школах. Одним із головних і найближчих завдань групи було «захоплення» керівництва в Херсонському інституті народної освіти. Воно було успішно виконане: з 1920 до 1921 року фактичним керівником інституту став О. Мирненко [5, арк. 17]. Він же в 1923–1924 рр. виконував обов'язки ректора [12, с. 342], а потім був проректором.

Діяльність групи значно посилилась, після того, як в 1921 р. вуз очолив професор Костянтин Юрійович Гривезірський, що приїхав з Харкова і працював на посаді ректора до 1923 року. Маючи високий рівень професійної підготовки (історик) і міцні ідеологічні переконання, він швидко здобув загальне визнання і високий авторитет не лише в ХІНО, а й серед громади міста. Він же став фактичним керівником українського осередку в інституті і за його межами, а його найближчими помічниками – О. Мирненко і В. Скрипниченко. Разом з ними та Я. Терещенком, новий ректор, як свідчать учасники подій, нібито почав створювати «контрреволюційну організацію» в ХІНО, який з цього часу перетворився на центр всіх антирадянських сил на Херсонщині [5, арк. 17].

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

Спочатку членами організації стали викладачі М. Катінський, В. Маловічко, О. Шапченко, О. Мудролюбів [5, арк. 17]. Перші три прізвища зустрічаються лише один раз. Скоріш за все ці люди активної участі в діяльності не приймали, а може їх просто вписали.

У 1922 році Педкурси були об'єднані з ХІНО і «контрреволюційна організація» посилилась. З 1922 року в її рядах нібито опинився професор Д.А. Зінчук, на захист якого стали члени осередку та багато студентів [5, арк. 17], коли того загрожували звільнити з роботи за «ідеологічні помилки» [15, арк. 22] У цьому ж році, В.Г. Скрипніченко, продовжуючи працювати в інституті, очолив Інспектуру Профосвіти і ще більше посилив свій вплив, отримавши великі повноваження контролювати підбір кадрів. Він цим уміло користався [5, арк. 18]. Таким чином, українська інтелігенція розпочала небезпечну битву з тоталітарним режимом на культурному фронті.

На основі наявних джерел спробуємо скласти список тих бійців ХІНО, що захищали українську мову і культуру та й всю Україну в складній ситуації 20-х років минулого століття. Також подамо, за наявними даними, коротку біографічну довідку та стислу характеристику.

Викладачі:

1. Гривезірський Костянтин Юрійович, ректор з 1921 р., народився у 1886 р. на Харківщині, в сім'ї сільського священика. Закінчив історичне відділення історико-філологічного факультету Харківського університету. Очолював ХІНО в дуже складний період його становлення, в роки голоду 1921–1923 років [12, с. 30]. Доклав багато зусиль для організації навчального процесу в інституті та його збереження в голодні роки. Загальноновизнаний, авторитетний і фактичний керівник осередку української інтелігенції в ХІНО і на Херсонщині. За висновком слідства саме за час його керівництва осередок оформився в «контрреволюційну організацію». У 1923 році повернувся до Харкова, потім працював у Луганську. Репресований у 1937 році [11, арк. 16]. Більш повних даних немає.

2. Чернявський Микола Федорович (1867–1938). Відомий український поет, письменник, громадський діяч, педагог, лектор ХІНО. Найстарший і найбільш досвідчений в українському осередку, передавав свій багатий життєвий досвід молоді. Послідовний борець за «українізацію», засновник товариства «Українська хата», керівник Херсонської філії «Просвіти». За свою активну діяльність був тричі арештований – у 1929, 1932, 1937 роках. Останній арешт закінчився розстрілом у січні 1938 року. Посмертно реабілітований у 1956 році [12, с. 41-42].

3. Федоровський Костянтин Трохимович (1892–1942). Український педагог і психолог, наукові здобутки якого сьогодні загально визнані. У 1919 році закінчив Полтавський педінститут. З 1926 року працював у ХІНО, завідував кафедрою педагогіки. З 1927 р. став неформальним, але авторитетним лідером опозиційної групи, її ідейним керівником. За матеріалами слідства, він – «рупор української інтелігенції, що боролась проти радянської влади» [11, арк. 43-45]. Виявився найбільш мужнім і стійким: вступив у відкриту боротьбу з партійним керівництвом, аргументовано захищав свої погляди. Був двічі арештований – у 1932 і 1938 роках. Під час слідства відмовився підписувати звинувачення, тому його постійно возили від в'язниці до в'язниці. Помер у Барнаулі, у 1942 році, від висипного тифу [11, арк. 22; 12, с. 55-56].

4. Терещенко Яків Миронович. Син заможного селянина, один з найбільш активних діячів Херсонської «Просвіти», керівник Педкурсів у 1921–1922 роках [5, арк. 16]. Фактично став ініціатором створення українського осередку в ХІНО, був одним з його керівників і викладав українську літературу. Проводив велику роботу, пов'язану з українізацією шкіл. Відзначався стійкими ідейними переконаннями, негативно характеризував Росію, вважаючи, що Україна повинна бути самостійною [9, арк. 23]. Вбачав своє завдання в тому, щоб «готувати свідомих українців» і займався цим на Педкурсах і в інституті. У 1923 році виїхав до Києва, але періодично приїжджав у Херсон [10, арк. 77]. Підтримував зв'язки із учасниками збройної боротьби з радянською владою, а

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

може й сам брав у ній участь [10, арк. 76]. Успішно залучав до роботи нових людей.

5. Скрипниченко Володимир Григорович, у 1931 р. йому було 42 роки, син священика. У 1918 році, під час правління гетьмана П. Скоропадського, перебував на державній службі. Один із найбільш помітних і впливових організаторів і керівників українського осередку у 1921–1925 роках, викладач української літератури в ХІНО. Одночасно займав високу і відповідальну посаду керівника Інспектури Профосвіти, використовував свої великі можливості для справи українізації. У 1921–1923 рр. був найбільш впливовим після К. Гривезірського, а потім разом з О. Мирненком, до появи К. Федоровського, спрямовував роботу осередку [10, арк. 78]. Арештований у 1929 р. за свою активну діяльність [12, с. 41]. У 1931 році перебував на засланні у віддалених районах [5, арк. 12]. Подальша доля невідома.

6. Дюковлев Юхим, активний вчитель Педкурсів, один з ініціаторів організації українського осередку. Успішно працював разом з К. Гривезірським, Я. Терещенком і В. Скрипниченком. Був директором сільськогосподарського технікуму, але підтримував постійні зв'язки з ХІНО. Помер у 1922 році [5, арк. 18].

7. Мирненко Олександр Наумович, народився у 1883 році, в місті Хорол Полтавської області у сім'ї заможного купця, що був ще й великим землевласником. Закінчив Київський університет по спеціальності біологія. Приїхав у Херсон із Полтави у 1919 р. Один з керівників українського осередку в ХІНО, з 1920 до 1921 р. фактично керував інститутом [7]. У 1923–1924 роках тимчасово виконував обов'язки ректора інституту [12, с. 342], потім був проректором. Скерував роботу осередку до 1926 року. У зв'язку з хворобою припинив свою діяльність. У кінці 20-х років перейшов працювати в інститут рибного господарства на посаду доцента, зайнявся науковою роботою. Був арештований в лютому 1931 р. як активний член Херсонської філії «СВУ» [7, арк. 4]. Після завершення слідства судова «трійка» оголосила вирок: 3 роки

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

концтаборів умовно. Як надалі склалося життя О. Мирненка, невідомо. У червні 1999 р. в результаті висновку Херсонської обласної прокуратури, Мирненка О.Н. було реабілітовано [7].

8. Легенький Захар Васильович, народився у 1888 році в селищі Рокитне, Кременчуцького повіту на Полтавщині. Колишній офіцер російської армії, доцент ХІНО. Один з найбільш активних учасників українського осередку в Херсоні, з 1927 року – перший помічник К. Федоровського. Був арештований за антирадянську агітацію і належність до української «контрреволюційної організації» в червні 1931 року і звільнений з-під варти в березні 1932 р., так як слідство не установило його провини. Повторний арешт за участь в діяльності «СВУ» закінчився розстрілом у листопаді 1937 року [5, арк. 21, 177].

9. Кацабюк Василь Іванович, 48 років (на 1931 р.), галичанин, колишній офіцер австро-угорської армії, викладач німецької мови в ХІНО. Активний учасник українського осередку з початку 20-х років [5, арк. 11].

10. Ситник Ігнат Максимович народився у 1893 році в селі Покровка на Херсонщині у сім'ї священика. Залучений до активної роботи відомим українським громадським діячем Ю.В. Шумським. У ХІНО викладав співи і керував хоровою капелюю, виступи якої користувались великим успіхом далеко за межами Херсонщини і за допомогою відповідного репертуару пробуджувала національну свідомість у слухачів. Був заарештований у 1932 р. звинувачений в контрреволюційній діяльності. Звільнений з-під варти у березні 1932 р. за відсутністю доказів. Подальша доля невідома [10, арк. 72-73; 5, арк. 23].

11. Шульгін Сергій Іванович, лікар за фахом, організатор і керівник товариства «Українська друкарня» в Херсоні, лектор ХІНО. Налагодив видання і поширення книжок українською мовою, приймав активну участь в роботі осередку і його зборах [10, арк. 74].

12. Шумлянський Михайло Федорович, із сім'ї священика, характеризується як «твердий, стійкий і послідовний» націоналіст. У ХІНО

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

керував роботою різних гуртків, зокрема драматичних. Організовував їх роботу відповідно до своїх переконань і викладав українську мову [11, арк. 23].

Найбільш активні студенти, що згодом зайняли відповідальні посади у системі освіти:

1. Добровлянський Олександр Якович, 42 роки (у 1931 р.). Був членом української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), потім став членом більшовицької партії. Активний учасник роботи осередку, виступав на багатьох зборах, брав участь в дискусіях, докладав багато зусиль для залучення до осередку нових людей і вмів працювати з ними. Виявив таємного інформатора ДПУ [9, арк. 97]. Свої можливості і знання використовував, працюючи в навчальних закладах для пропаганди політики «українізації». За свою діяльність в 1931 р. знаходився на засланні [5, арк. 11]. Детальніша інформація відсутня.

2. Задирака Пилип Макарович, народився у 1890 році в селі Інгуло-Кам'янка на Херсонщині. Колишній офіцер російської армії. У 1922 р., перебуваючи на 4-му курсі ХІНО, став членом українського осередку. Активний учасник роботи, працював у сільгосптехнікумі, потім на посаді доцента викладав зоологію в Херсонському сільгоспінституті. У 1931 р. був арештований за участь в «контрреволюційній організації», а в 1932 р. звільнений, адже його провину слідство не встановило [3, арк. 8, 91]. Подальша доля невідома.

3. Проценко Дмитро Федорович, народився у 1896 р. у селі В. Благовіщенка, на Херсонщині, в сім'ї селянина-середняка. Став членом українського осередку на початку 20-их років. У 1925 р. закінчив ХІНО, працював спочатку в Лук'янівській агрошколі, а на початку 30-х років – помічником завідувача Херсонської акушерської школи. У 1922 році знаходився під арештом і слідством за участь в діяльності петлюрівської організації. У 1929 році був арештований за участь в «контрреволюційній

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення...

організації», а в квітні 1930 р. звільнений за відсутністю доказів [9, арк. 38, 101]. Подальша його доля невідома.

4. Петров Микола Якович, дворянського походженням, 27 років (у 1931 р.). Активний учасник роботи осередку з початку 20-х років, знаходячись в керівництві профспілки ХІНО використовував свої можливості впливу на студентів і молодь міста. Постійний учасник зборів і дискусій. Після закінчення інституту залишився працювати в ньому на посаді викладача. У жовтні 1929 р. був арештований разом з М. Чернявським та В. Скрипниченком [12, с. 41]. У 1931 році перебував на засланні [5, арк. 11].

5. Сухін Гаврило Матвійович, син поміщика, однак з найбільш активних студентів в осередку. Після закінчення ХІНО працював у профспілці «Робос», використовуючи можливість впливати на її діяльність. У його квартирі часто відбувались збори членів групи. Виступав з доповідями, організував дискусії. На початку 30-их років опинився на засланні [7, арк. 33].

6. Коваленко Микола Омелянович, 48 років (у 1931 р.). Аспірант ХІНО, один із керівників його профспілкової організації, використовуючи свої можливості допомагав членам українського осередку [5, арк. 11, 20].

7. Луцький – аспірант ХІНО з 1925 р. Активний учасник зборів і дискусій [5, арк. 20].

Крім них зустрічаються прізвища студентів, які не виявляли помітної активності. Здебільшого вони були присутні на зборах організації, але не були помічені в дискусіях і практичній роботі. Глущенко Семен Іудович, із заможних селян, 30 років (на 1931 рік), Грекало Михайло Пилипович, Дунай, Журба Іван Юхимович, 35 років син купця, Іванець, Кальник, Рижутін Микита (32 роки), Штепенко, Яловенко [5, арк. 11-12, 16; 3, арк. 10]. Прізвища деякого з них вказуються без імен та ініціалів і без детальної інформації про них, так як її не вдалося відшукати.

Як бачимо, осередок об'єднував вихідців із різних регіонів: місцевих, із Галичини і Слобожанщини, троє було з Полтавщини.

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

Характерною особливістю складу групи були цілковита відсутність в її рядах жінок. У матеріалах слідства жодного разу не згадуються жінки-викладачі або співробітники чи студентки.

Після того, як К. Гривезірський та Я. Терещенко виїхали з Херсону, керівниками групи стали О. Мирненко та В. Скрипниченко. Однак Гривезірський продовжував підтримувати зв'язки із своїми херсонським однодумцями. Вони бували в нього у Харкові і листувались. Я. Терещенко кілька раз приїздив до Херсону. У 1924–1925 роках зростає авторитет студентів О. Добровлянського, М. Петрова, Д. Проценка, І. Сухіна, які стають все помітнішими в ХІНО і за його межами [11, арк. 52].

Починаючи з 1926 року О. Мирненко у зв'язку з хворобою поступово відходить від активної діяльності. Наприкінці 20-х років він перейшов працювати до інституту рибного господарства і захопився наукою [7, заключення]. В осередку змінюється керівництво.

З 1926 р. в ХІНО починає працювати Костянтин Трохимович Федоровський – український вчений, педагог, громадський діяч. Уже в наступному, 1927 році він стає найбільш впливовим і авторитетним в середовищі національно орієнтованих викладачів, співробітників і студентів, їх лідером [11, арк. 18]. Навколо нього гуртується ядро осередку. Легенький З.В. – доцент, лектор-методист, голова педагогічної секції, став першим помічником К. Федоровського. Крім нього у групі Федоровського найбільш наближеними до нього були Шумлянський Михайло Федорович – викладач української мови і керівник драмгуртка, та викладач, організатор і керівник інститутської хорової капели Ситник Ігнатій Максимович [11, арк. 57]. У матеріалах слідства вони фігурують як «націоналісти-шовіністи, запеклі вороги радянської влади». Але найбільш високий авторитет в ХІНО і за його межами мав К.Т. Федоровський, визнаний неформальний лідер. Пояснюється це не лише його відповідальною посадою – завідувач кафедри педагогіки, а й особистими якостями: організаторські здібності, наукові здобутки, красномовність, а головне – міцна

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

воля і твердий характер. Як вже говорилося, після арешту він відмовився підписати звинувачення [12, с. 56].

Пріоритетним напрямом діяльності українського осередку в інституті була робота щодо його розширення за рахунок нових учасників. Як це відбувалось можна зрозуміти на прикладі Ф.М. Задираки, колишнього офіцера російської армії, що був учнем О. Мирненка і зоологом за спеціальністю. Під час допиту він дав такі показання: «В 1922 году Я уже был на 4-м курсе, обстановка, которая была в институте способствовала созданию к/р взглядов и настроений. Гривезирский и др. обрабатывали тех студентов, которых считали «своими людьми» и втягивали в организацию. Таким же способом и меня обрабатывали, мне как «своему украинцу» предложили занять место преподавателя в агрошколе, таким образом организация приблизила меня к себе и я стал членом этой к/р организации» [5, арк. 23]. Через деякий час Ф. Задирака зайняв посаду завідувача навчальної частини сільгосптехнікуму, а потім доцента сільгоспінституту, активно включився в роботу, брав участь в нелегальних зборах, де обговорювались питання протидії радянській владі. Два рази такі збори відбулись на квартирі К. Гривезірського під виглядом вечірок, потім ще два рази на квартирі Сухіна. Виступаючи на одному з таких зібрань, Ф. Задирака запропонував присутнім вступити до більшовицької партії з метою зайняти керівні посади і можливості впливати на суспільно-політичне життя. Із свідчень Ф. Задираки дізнаємось, що на зборах обговорювалось також питання про зміну влади і встановлення в Україні буржуазної республіки [3, арк. 9-10].

Ще один випускник ХІНО і активний учасник групи О. Добровольянський, став директором Лук'янівської агрошколи, а колишній студент Г. Сухін – секретарем Херсонської профспілки «Робос» [3, арк. 10]. Його соратники М. Петров і Д. Проценко, теж займали відповідальні посади – Петров – викладача ХІНО, а Проценко з 1925 р. був викладачем Лук'янівської агрошколи, а потім помічником завідувача Херсонської акушерської профшколи [9, арк. 22]. Нагадаємо, що на цей час один з керівників групи –

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

В.Г. Скрипниченко працював викладачем ХІНО і одночасно очолював інспекцію профосвіти на Херсонщині, маючи можливість ефективно впливати на підбір і розстановку педагогічних кадрів та залучати до роботи нових людей.

Детальніше дізнатись про форми і методи групи можна із особистих показань одного із фігурантів справи. У ній багато цікавого фактичного матеріалу, що дає можливість конкретно уявити діяльність її учасників та деякі методи їх вербування (Див. додаток 3). Зауважимо, що подібні непривабливі характеристики один на одного містяться і в інших справах, в тому числі й на цього автора. З позицій сьогодення вони виглядають навпаки, схвально, але в той час могли перетворитись на великі неприємності, що власне і сталося.

Багато зусиль і уваги члени осередку докладали до не лише до «українізації» навчального процесу, а й до його змісту. Про суттєві успіхи у переході викладання на українську мову вже говорилось. Відносно змісту навчання, то загальновідома його залежність від викладачів, які мають багато можливостей впливу на слухачів, незалежно від формального характеру програм, що були офіційно затверджені. Зупинимось на даних особливостях викладання в ХІНО тих дисциплін, що формують світогляд людини та її життєву позицію.

Курс історичного матеріалізму в ХІНО (розділ марксистської філософії) читав професор К.Ю. Гривезірський, який за матеріалами слідчих справ, намагався пройти його як найшвидше, не загострюючи увагу на питаннях революції, а інколи замість цього переходив на історію України, яку він теж викладав, орієнтуючись на концепцію М. Грушевського. При цьому більшість часу відводив на вивчення національно-визвольної боротьби [7, арк. 175].

В.Г. Скрипниченко викладав українську та російську літературу. Майже весь курс присвячував давній літературі та проблемам морально-релігійного характеру, релігійній літературі. Сам він закінчив духовну академію [3, акр. 48]. Радив студентам користуватися книгою С. Єфремова «Історія українського письменства», яку більшовицька влада вважала шкідливою [12, с.41]. Саме

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

С. Єфремова слідство визнано керівником міфічної організації «Спілки визволення України», до якої зарахували і багатьох представників інтелігенції Херсонщини.

Викладач педагогіки Мудролюбів О.В. акцентував увагу слухачів на досягненнях зарубіжної та дореволюційної педагогіки, ігноруючи ідеї комуністичного виховання [3, арк. 48].

Вони намагались всіляко вплинути на студентів за допомогою тих дисциплін, що викладали і всі інші члени українського осередку в ХІНО. Не важко зрозуміти, що ці люди ризикували. Таке навчання не могло залишитись непоміченим, що й сталося насправді.

Але найбільш вражають їх спроби протистояти державній політиці, що її втілював партком інституту і ректор Нагорний А.Я. у 1928–1929 рр. У той час партком ще не мав таких безмежних повноважень, як в наступний період, парторганізація була нечисленною, тоталітарний режим ще не досяг свого апогею. Це створювало можливості вести гострі ідеологічні дискусії на різні теми, насамперед з питань освіти і культури (Див. додаток 3).

Як свідчить один із фігурантів справи, визначальним моментом життя в ХІНО у 1928 р. стала «боротьба Нагорного з Федоровським», які уособлювали різні підходи до питань культурного будівництва – адміністративно-тоталітарний та національно-демократичний. У цьому принциповому протистоянні, в тій чи іншій мірі, брало участь багато людей: викладачі, студенти, вчителі шкіл Херсону, громадськість міста. Всім було зрозуміло, що це не особиста боротьба, викликана непомірними амбіціями двох осіб, а набагато більше. «Консервативна» частина студентства і викладачі, налаштовані на «українізацію», а також ті, яким не подобалась радянська влада, підтримували і співчували групі К. Федоровського, першим помічником якого був Легенький З.В., а до групи входили Шумлянський, С. Шульгін, Добровлянський, Петров, О. Мирненко, а потім І. Ситник [11, арк. 8, 22-23]. Прибічники К. Федоровського дивились на нього як на «героя, що бореться

з нерівними силами» [11, арк. 43]. Дійсно, фактично відбувалась боротьба групи людей з потужною державною машиною, яка набирала оберти, що було небезпечно. Для К. Федоровського та його однодумців вона закінчилась трагічно. Та на його тернистому шляху були не лише труднощі, а й здобутки і перемоги.

Наприкінці 20-их – на початку 30-их років вийшли два підручники К.Т. Федоровського – «Нариси педагогіки колективу» (Полтава, 1929 р.) та «Соціальна педагогіка» (К., 1930 р.). Кандидатська дисертація вченого була присвячена розвитку мовлення дітей віком з 2 до 5 років. Сьогодні наукові здобутки К.Т. Федоровського загальноновизнані, його ім'я записано до кроткого психологічного словника під редакцією В. Воштко [12, с. 56]. Але в ті часи парткомівці інституту та викладачі суспільних наук знайшли в цих книгах «немарксистські твердження». Тому на початку 1931 р. в ХІНО було проведено їх обговорення і диспут. Гострі дискусії тривали кілька днів. На диспуті були присутні як викладачі, так і студенти, а також місцеві вчителі, бажаючих виступити було багато. Члени групи К. Федоровського і ті, хто його підтримував, зокрема багато студентів, виявились більш переконливими ніж їх опоненти. Тому опозиціонери перемогли [3, арк. 26]. Успіх сприяв зростанню авторитету К. Федоровського та його впливу на громадськість і викликав роздратування у тих, хто мав інші погляди.

Важливим і успішним напрямом діяльності групи була її культурно-просвітницька робота як в інституті, так і поза його межами. У процесі її організації і проведення використовувались різноманітні форми і методи, залучались як викладачі, так і студенти. Часто організовувались тематичні вечори, присвячені українським письменникам, наприклад Т. Шевченку. На них заслуховували доповідь, потім був концерт з відповідним репертуаром. Проводились лекції, диспути, поїздки за межі міста для допомоги сільським школам в забезпеченні програмами і українськими підручниками [7, арк. 112].

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

Провідну роль в галузі культурно-просвітницької роботи відіграла інститутська українська хорова капела. Створив капелу і керував нею І.М. Ситник. Це відбулося у 1927 р. за особистої участі К. Федоровського, О. Добровлянського, З. Легенького, О. Мирненка, М. Петрова та інших активістів. Ідейним керівником цього художнього колективу був К. Федоровський. За версією слідства, капела була створена «для пропаганди ідей українського шовінізму» в протигагу розвитку здорової української культури [11, арк. 20].

Капела виступала не лише в інституті й в Херсоні. Починаючи з 1927 р. вона часто гастролювала як в різних районах Херсонщини, так і за її межами, зокрема в Кривому Розі. Її виступи мали великий успіх. К. Федоровський особисто інструктував І. Ситника щодо її репертуару. Зокрема він говорив, що в першому відділені концерту потрібно виконати кілька революційних пісень, а решту часу, особливо в другому відділені, виділити для творів українських дореволюційних композиторів та народних пісень. Після повернення колективу в Херсон К. Федоровський завжди цікавився, як пройшли виступи, які пісні найбільше сподобались слухачам, які настрої селянства, що їх турбує [11, арк. 22].

Популярність капели зростала, розширились межі її діяльності. Побували в Запоріжжі, виступали перед працівниками Дніпрогесу та ще на багатьох індустриальних об'єктах Дніпропетровщини. К. Федоровський відвідував репетиції капели і за свідченням її керівника одного разу сказав йому, що за допомогою репертуару треба впливати на свідомість людей і пробуджувати у них кращі відчуття [11, арк. 100].

Внесок колективу капели і її керівників у справу пробудження національної свідомості і патріотизму важко переоцінити. Така форма роботи виявилась дуже вдалою і ефективною. Члени групи вміло використовували легальну можливість донести до людей відповідні ідеї, використовуючи велику

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

силу мистецтва. Їх задум став зрозумілим. Тому не випадково серед арештованих у справі «СВУ» знаходився керівник капели І.М. Ситник.

Ще однією, напівлегальною формою роботи, стали збори її членів. Як правило, вони відбувались під виглядом звичайних вечірок, або ж напередодні якогось свята у когось вдома. Здебільшого на таких зібраннях обговорювались актуальні політичні проблеми, пов'язані з новою економічною політикою, «українізацією», становищем на селі і в галузі освіти, зокрема у віддалених школах. В умовах тогочасної економічної скрути і скупого фінансування потреб освіти в голодні роки, ці люди намагались хоч якось поліпшити матеріальне становище навчальних закладів. При цьому радились, як допомогти, і часто допомагали в забезпеченні шкільним приладдям та підручниками. Принциповими були питання щодо просування на керівні посади в системі освіти «своїх людей», тобто українців за переконаннями. Власне така діяльність не суперечила тодішній державній політиці, і як вже говорилося, давала свої результати. В багатьох навчальних закладах Херсонщини, на керівних і викладацьких посадах працювали відповідно підготовлені спеціалісти.

Звичайно ж, на зборах критикували радянську владу, навіть говорили про необхідність її зміни, але це були здебільшого лише розмови [3, арк. 10-11; 7, арк. 32; 9, арк. 42; 11, арк. 19-20]. З їх змісту зрозуміло, що відносно тактики і методів боротьби з радянською владою, погляди відрізнялись і змінювались в різні періоди, залежно від міжнародного і внутрішнього становища. На початку 20-х років багато хто сподівався на збройну іноземну інтервенцію. Після запровадження НЕПу більшість передбачала мирне переродження радянської влади. У 1928–1929 рр. знову з'явилися надії на іноземну інтервенцію, а також на селянське повстання у зв'язку із невдоволенням насильницькою колективізацією. З тактичних міркувань деякі члени організації вважали за можливе маскувати свої погляди за революційними більшовицькими гаслами і завойовувати довіру партійного керівництва і навіть

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

самим вступати в партію, як наприклад Добровольський [7, арк. 171]. Але К. Федоровський та його найближчі однодумці відверто вступали у конфлікти з керівництвом інституту і парткомом. Решта членів групи не мала наміру активно включатись у протистояння з владою, а тим більше зважитись на збройну боротьбу (хоча в своїх зізнаннях визнали приналежність до «контрреволюційної організації» і охарактеризували своїх однодумців як переконаних ворогів існуючого режиму).

Щодо ідеологічних переконань, то в цьому відношенні особливих розбіжностей не було. Члени групи розглядали утворення СРСР як насильницьке об'єднання народів, всупереч їх національним інтересам. Вони вважали, що вихід України зі складу СРСР необхідний як з політичних, так і економічних причин. На їх думку, Україна повинна бути самостійною буржуазно-демократичною республікою, подібною до країн Західної Європи. При цьому головними силами, що здатні здійснити зміну влади, вважали заможне селянство та національну інтелігенцію. Щодо можливості допомоги ззовні за допомогою інтервенції, то більшість висловлювались проти, аргументуючи свою думку тим, що збройна інтервенція приведе до великих втрат і економічної розрухи. Характерною рисою політичного світогляду групи було тверде переконання, що Росія незалежно від свого суспільно-політичного устрою і форми правління є ворогом України, а тому треба виборювати власну державність [3, арк. 57-58; 5, арк. 169].

Кожна організація, а тим більше якщо вона «контрреволюційна», повинна мати свої керівні органи та структуру і схоже на те, що слідчі намагались її «намалювати», як самі уявляли. У зізнаннях одного із фігурантів справи читаємо, що в 1922–1923 роках вона була нескладною. За його словами, на чолі тих 20–26 чоловік (сказано саме так приблизно), була одна людина – ректор К. Гревізирський. Він керував зборами, визначав їх час і питання, що треба розглянути. Окремим членам організації він давав доручення: Скрипниченко (а потім Петров) мали проводити роботу в Інспекції Профосвіти, Сухін –

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

в профспілці «Робос», Терещенко – в «Просвіті» і на Педкурсах. В другому періоді існування, з 1926 року, в організації нібито з'явився керівний колективний орган – бюро (майже політбюро), яке нібито обрали у січні 1926 року, у складі Петрова, Сухіна і Глуценка [7, арк. 171]. На цьому ж засіданні прийняли рішення створити свої осередки в різних районах Херсонщини. Крім того, налагодили зв'язки з Харковом (через Гривезирського), і з Києвом (через Терещенка). Прізвище Глуценка, на відміну від інших, зустрічається в документах дуже рідко, майже завжди без ініціалів, і не в контексті якихось подій. Лише один раз вказано його ім'я по батькові. Він був тільки присутнім на деяких зібраннях, але не був активним. Незрозуміло чому член «бюро» виявляв таку пасивність і ніхто не запам'ятав як повністю було його ім'я. А воно було рідкісне – Семен Іудович, вік – 30 років (у 1931 р.) [5, арк. 12]. А от чудова пам'ять чоловіка, який дав цю інформацію 19 січня 1931 року, вражає. Прошло більше ніж п'ять з половиною років з того дня, але він пригадав, що «бюро» обрали на січневому засіданні 1926 р. щоправда, забув вказати точну дату, час та ім'я одного з його членів. Крім того, опис структури організації знаходиться у свідченнях лише одного із фігурантів справи, хоча свідчення у всіх дуже схожі і часто повторюються, але цього разу – ні. Решта учасників чомусь забула свій дуже важливий керівний орган – «бюро». Уже сама його назва викликає подив. Бюро – керівний орган партії більшовиків, ставлення до якої у членів групи однозначне. Їм би взагалі було б краще, щоб її взагалі ніколи не існувало і нічого не чути і не знати про неї. Але слово «бюро» добре знали слідчі. Цілком можливо, що на засіданні бюро парткому їх було затверджено на відповідальну роботу, тому вони вважали, що в «контрреволюційної групи» обов'язково має бути «бюро».

Та як то кажуть, «картини маслом» цього разу не вийшло. Навпаки, більш схоже на те, що ця «структура» разом із «бюро» невдала вигадка слідчих. Так само, як і про міфічні зв'язки з периферією і центром та й саму «контрреволюційну організацію», в якій ніхто не звітував про свою роботу. Всі

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

працювали добровільно і в міру своїх можливостей, формальної субординації і дисципліни не існувало, ніхто нікого не контролював. Кожен міг припинити свою діяльність, як це, наприклад, зробив О. Мирненко та деякі інші. Велику і розгалужену організацію потрібно було викривати слідству із політичних міркувань. Тому неорганізована група української інтелігенції в Хіно перетворилась у «контрреволюційну організацію» на чолі з «бюро». У червні 1931 р. їх заарештували за антирадянську діяльність і вони дали письмові свідчення як проти себе, так і своїх колег. Після того, як слідчі уважно ознайомились з детальним описом серії героїчних подвигів, здійснених їх підопічними задля повалення радянської влади, то дійшли до висновку, що провину арештованих не встановлено і ніяких підтверджень для притягнення їх до кримінальної відповідальності немає. Тому було прийнято рішення – слідство в даній справі припинити, а її фігурантів звільнити з-під варти. По відношенню до тих осіб, слідчі справи яких було опрацьовано автором, це сталося в березні 1932 р. [3, арк. 91; 85, арк. 84]. Чому так сталося лишається загадкою ще й досі. Можливо слідчі самі злякалися свого витвору і ліквідували його, щоб він не матеріалізувався в дійсність. Але якщо говорити серйозно, то зібраний матеріал став підставою для повторних арештів у 1937–1938 роках, що для багатьох закінчилось вищою мірою покарання. Подальша доля кожного склалася по різному. За наявними джерелами можна прослідкувати життєвий шлях декого із членів «контрреволюційної групи».

Як уже говорилося, З.В. Легенького у вересні 1937 р. знову арештували як учасника СБУ, що протягом довгого часу проводив націоналістичну агітацію серед населення і за вироком «трійки» при УНКС по Миколаївській області 27 листопада 1937 р. розстріляли [5, арк. 177]. За рішенням цієї ж трійки у 1938 р. розстрілами М.Ф. Чернявського. 23 червня 1956 р. письменника посмертно реабілітували за відсутності у його справі складу злочину [12, с. 42]. К.Т. Федоровський загинув у 1942 р. у Барнаулі [12, с. 56]. Відомо, що в 1937 році був репресований (засуджений) К.Ю. Гривезірський. Такі учасники

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

групи як М.Ф. Катінський, В.М. Маловічко, О.Ф. Шапченко, О.В. Мудролюбов довго і успішно працювали в рідному вузі [12, с. 18-21, 29-30, 54]. Колишній студент і учасник групи Микита Рижутін у повоєнний час став професором і директором Сталінградського сільськогосподарського інституту. З нагоди 30-річчя Херсонського державного педінституту, яке відзначалось у 1948 році, прислав вітальну телеграму [12, с. 120]. Особисто прийшов привітати рідний вуз і директор фінансового технікуму Е.І. Штепенко [1, с. 137], прізвище якого теж є серед членів організації [5, арк. 16].

Про інших активістів нічого не відомо, але треба мати на увазі наступне. У серпні 1989 р. прокуратура України офіційно оголосила про відсутність складу злочину у діях фігурантів у справі «Спілки визволення України» і скасувала вирок суду. Продовжився перегляд цих справ в роки незалежності. Так, у червні 1999 року з'явився висновок Херсонської обласної прокуратури щодо Мирненка О.Н. У ньому сказано, що свідчення в цій справі мають завчений і декларативний характер. «Анализируя показания Мирненко в совокупности с другими материалами дела, следует прийти к выводу, что в его действиях отсутствуют квалифицирующие признаки ст. 54-11 УК УССР, следствие проведено необъективно и предвзято, допущен ряд процессуальных нарушений. Мирненко Александр Наумович попадает под действие статьи 1 Закона Украины от 17 апреля 1991 г. «О реабилитации жертв политических репрессий на Украине», так как в материалах дела отсутствует совокупность доказательств, подтверждающих обоснованность привлечения его к ответственности по ст. 54-11 УК УССР» [7, заключение].

Все це стосується і всіх інших фігурантів даної справи. То ж як оцінювати учасників групи та їх діяльність з позицій сучасних підходів?

Висновок може бути таким. Патріотично налаштована група української інтелігенції дійсно існувала в Херсонському інституті народної освіти. Це доконаний факт, який не викликає сумнівів. В міру своїх сил і можливостей ці люди проводили велику і потрібну роботу в рамках офіційно проголошеної

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

політики «українізації» і мріяли про самостійну Україну, не сприймаючи існуючий режим. Ніякої організації із структурою і керівництвом не існувало, хоча були неформальні лідери (О. Мирненко, В. Скрипниченко, К. Гривезірський, К. Федорвський). На початку 30-их років така діяльність вже почала розцінюватись як шкідницька, а найбільш активні працівники стали «ворогами народу». Зрозуміло, що в тогочасних умовах невелика група інтелігенції була неспроможна зупинити потужний наступ тоталітаризму у сфері культури освіти, сили виявились нерівними. Але вона відчутно пом'якшила його згубний вплив на суспільство. Ці люди, які не пошкодували своїх зусиль і навіть особистого життя для кращого майбутнього, наближали незалежність України та її вільний вибір власного шляху розвитку. Їх діяльність не була марною в 20-і роки і високо цінується сьогодні.

Дуже важливо також те, що одностумці і соратники у цій справі – вихідці з різних регіонів України. Це ще раз підтверджує, що вона – єдина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вища педагогічна освіта і наука України : історія, сьогодення та перспективи розвитку. Херсонська область / Від. ред. вид. : В. Г. Кремінь (гол.) [та ін.] ; Ред. кол. Тому : Ю. І. Беляєв (голова) [та ін.]. – К. : Знання України. – 2010. – 447 с.

2. В'ятрович В. М. Історія з грифом «Секретно» Українське ХХ століття. – Центр досліджень визвольного руху. – Київ-Львів, 2011. – 384 с.

3. Задирака Филипп Макарович. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 4967 ФС. 11.07.1931 – 5.03.1932. – 91 арк.

4. Капарулін Ю. Особливості організації та проведення лотерейної кампанії ТЗЕТ 1927–1928 рр. в Херсонській окрузі / Ю. Капарулін // Scriptorium nostrum. – 2016. – № 2. – С. 146–156. – [Електронний ресурс] : [сайт] /

В. Павленко. Херсонський інститут народної освіти у справі "Спілки визволення..."

Херсонський державний університет. Наукові збірки. – Режим доступу : sn.kspu.edu.

5. Легенький Захар Васильевич. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 4381 ФС. 12.06.1931 – 5.06.1932 (27.11.1937). – 178 арк. + 5 арк. контрольно-наглядова справа (КНС).

6. Марквас К. Роль газети «Наддніпрянська правда» у боротьбі з алкоголізмом на Херсонщині наприкінці 20-х – 30-х роках ХХ століття / К. Марквас // *Scriptorium nostrum*. – 2016. – № 3 – С. 127–140. – [Електронний ресурс]: [сайт] / Херсонський державний університет. Наукові збірки. – Режим доступу : sn.kspu.edu.

7. Мирненко Александр Наумович. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 5006 ФС. 1.06.1931 – 5.03.1932. – 187 арк.

8. Павленко В. Я. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України». Джерелознавчий аспект проблеми (20-і – 30-і роки ХХ ст.) / В. Я. Павленко // *Scriptorium nostrum*. – 2016. – № 3. – С. 105–126. – [Електронний ресурс]: [сайт] / Херсонський державний університет. Наукові збірки. – Режим доступу : sn.kspu.edu.

9. Проценко Дмитрий Федорович. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 2428 ФС. 17.09.1929 – 30.04.1930. – 103 арк.

10. Сидоренко Максим Михайлович. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 4966 ФС. 12.06.1931 – 24.10.1939. – 103 арк.

11. Ситник Ігнатій Максимович. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 4959 ФС. 11.05.1931 – 24.05.1931. – 112 арк.

12. Херсонський державний університет. Історичний нарис (1917–2007). – Херсон : В-во ХДУ, 2007. – 352 с. (Беляєв Ю. І., Мішуков О. В., Федяєва В. Л., Самсакова І. В.).

13. Цибуленко Г. В. Кредитна кооперація – шлях селянства у роки (на матеріалах Півдня України кінця ХІХ – початку ХХ століття). – Херсон, 2008. – 180 с.

14. Цибуленко Л. М. Чернявський у суспільно-культурницькому житті Херсонщини / Л. Цибуленко // Scriptorium nostrum. – 2014. – № 1 – С. 198–209. – [Електронний ресурс] : [сайт] / Херсонський державний університет. Наукові збірки. – Режим доступу : sn.kspu.edu.

Источниковую базу статьи составляют выявленные и проанализированные автором документы из архива Управления Службы безопасности Украины в Херсонской области, большинство из которых впервые введены в научный оборот. В ней освещается деятельность группы украинской интеллигенции, которая существовала в Херсонском институте народного образования (ХИНО) в 20-е – начале 30-х годов прошлого столетия и состояла из преподавателей и студентов. Автор показывает предпосылки появления группы, историю ее зарождения и становления, анализирует количественный и качественный состав, кратко характеризует членов группы.

Много внимания уделено деятельности группы, разнообразным формам и методам работы среди студентов и за пределами института. Акцентируется внимание на мировоззренческих взглядах украинской интеллигенции и на причинах невосприятости тоталитарного режима. Важно, что автор смог не только выявить фамилии людей-участников группы, а и проследить дальнейшую судьбу многих из них. Материалы, собранные и систематизированные автором, существенно дополняют имеющиеся знания из прошлого Херсонщины и малоизвестные страницы истории Херсонского государственного университета накануне его столетнего юбилея. Статья рассчитана как на ученых, так и на широкую общественность.

Ключевые слова: Херсонский институт народного образования, политика «украинизации», интеллигенция, тоталитарный режим, репрессии, реабилитация.

The documents from the archive of the Security Service of Ukraine in the Kherson area detected and analyzed by the author are the article's source database. The activities of a group of Ukrainian intellectuals existed in the Kherson Institute of public education in the 20-es – early 30-ies of the last century and consisted of teachers and students are covers in the article. The author shows the background of the group, its history, origin, formation, analyzes the quantity and quality, gives a brief description of the group members.

Much attention is paid to the activities of the group, various forms and methods of work with students in and outside the Institute. The attention is focused on the philosophical world outlook of the Ukrainian intellectuals and the reasons for non-accepting of the totalitarian regime. It is important that the author was able not only to identify the names of people, members of the group, but also to follow the further fate of many of them. Materials collected and systematized by the author are significantly complement to the existing knowledge from the history of Kherson region and the unknown pages of Kherson State University on the eve of its centennial. This article is intended both scientists and public in general.

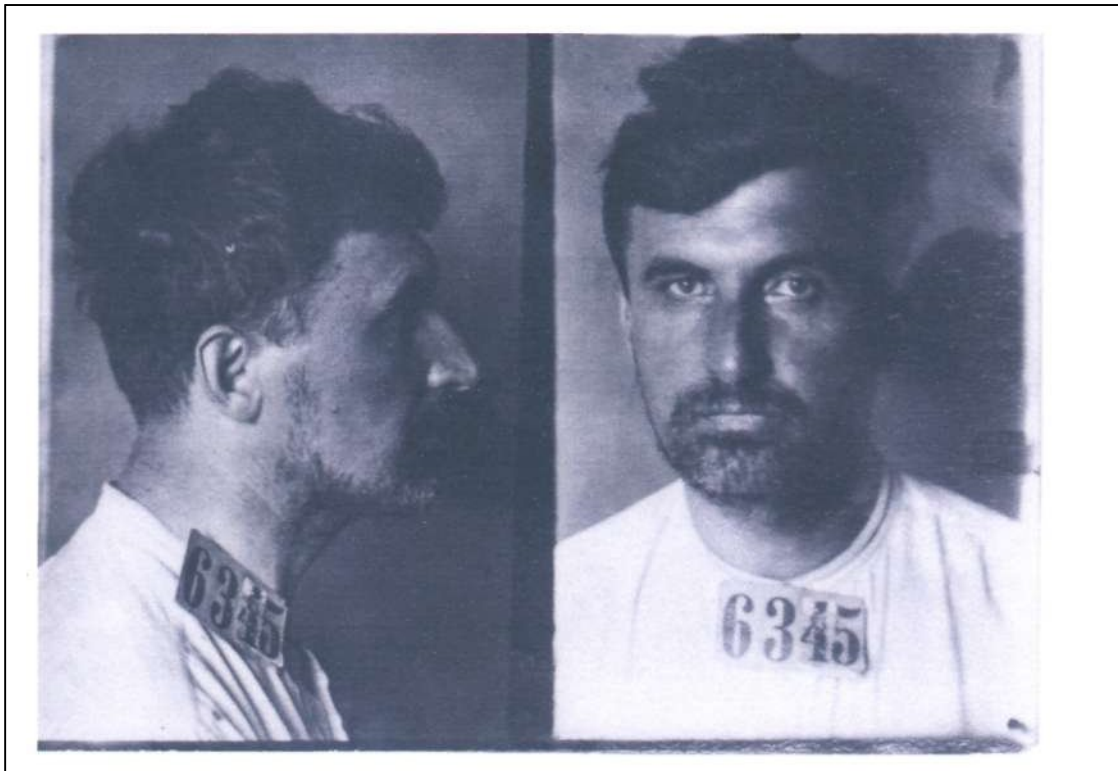
Keywords: Kherson Institute of public Education, the policy of «Ukrainization», the intellectuals, the totalitarian regime, repression and rehabilitation.

ДОДАТОК № 1

Завідувач кафедри педагогіки К.Т. Федоровський [12, арк. 55].

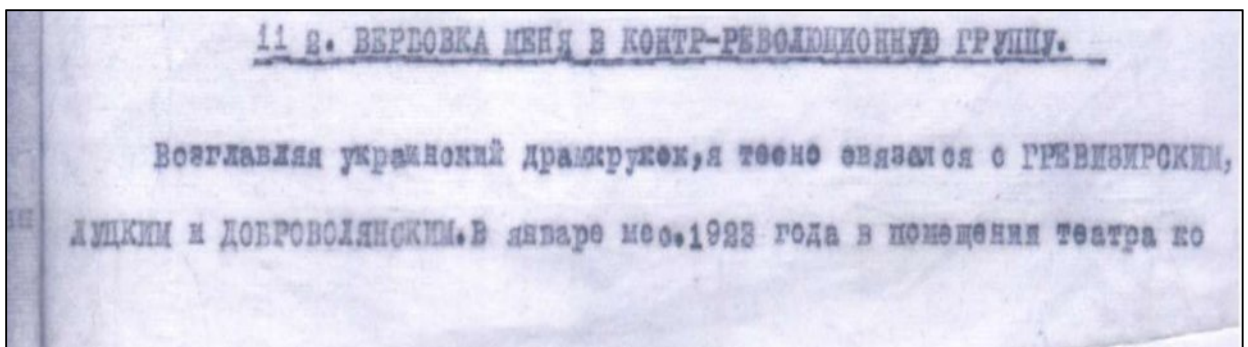
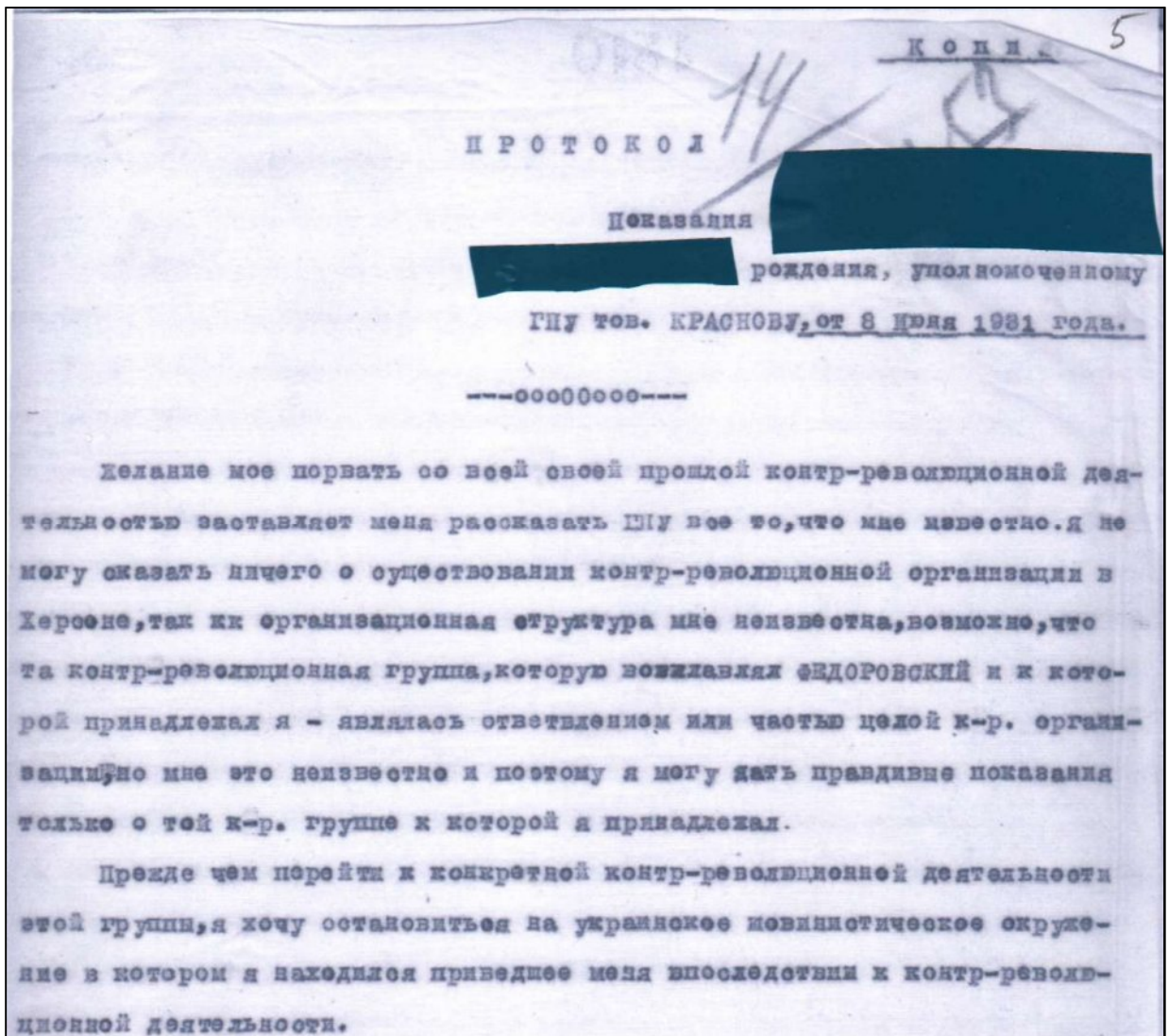
ДОДАТОК № 2

*Випускник Херсонського інституту народної освіти, доцент
Херсонського сільськогосподарського інституту Задирака Пилип
Макарович [3, акр. 92].*

ДОДАТОК № 3

Показания одного з фігурантів справи [11, арк. 14-18]

ПРОДОВЖЕННЯ ДОДАТКУ № 3

- 3 -

16

мне подошел ЛУЦКИЙ и вслед за ним ДОБРОВОЛЯНСКИЙ, ЛУЦКИЙ мне сказал, что мне следовало бы вступить в ХИНО, я ему ответил, что вступить в ХИНО я не могу, так как я к этому не подготовлен, ЛУЦКИЙ ответил, что это пустяк, что нужно только ближе связаться с ГРЕВИЗИРСКИМ, тогда не ЛУЦКИЙ в присутствии ДОБРОВОЛЯНСКОГО откровенно предложил мне вступить в антисоветскую группу которой руководил ГРЕВИЗИРСКИЙ.

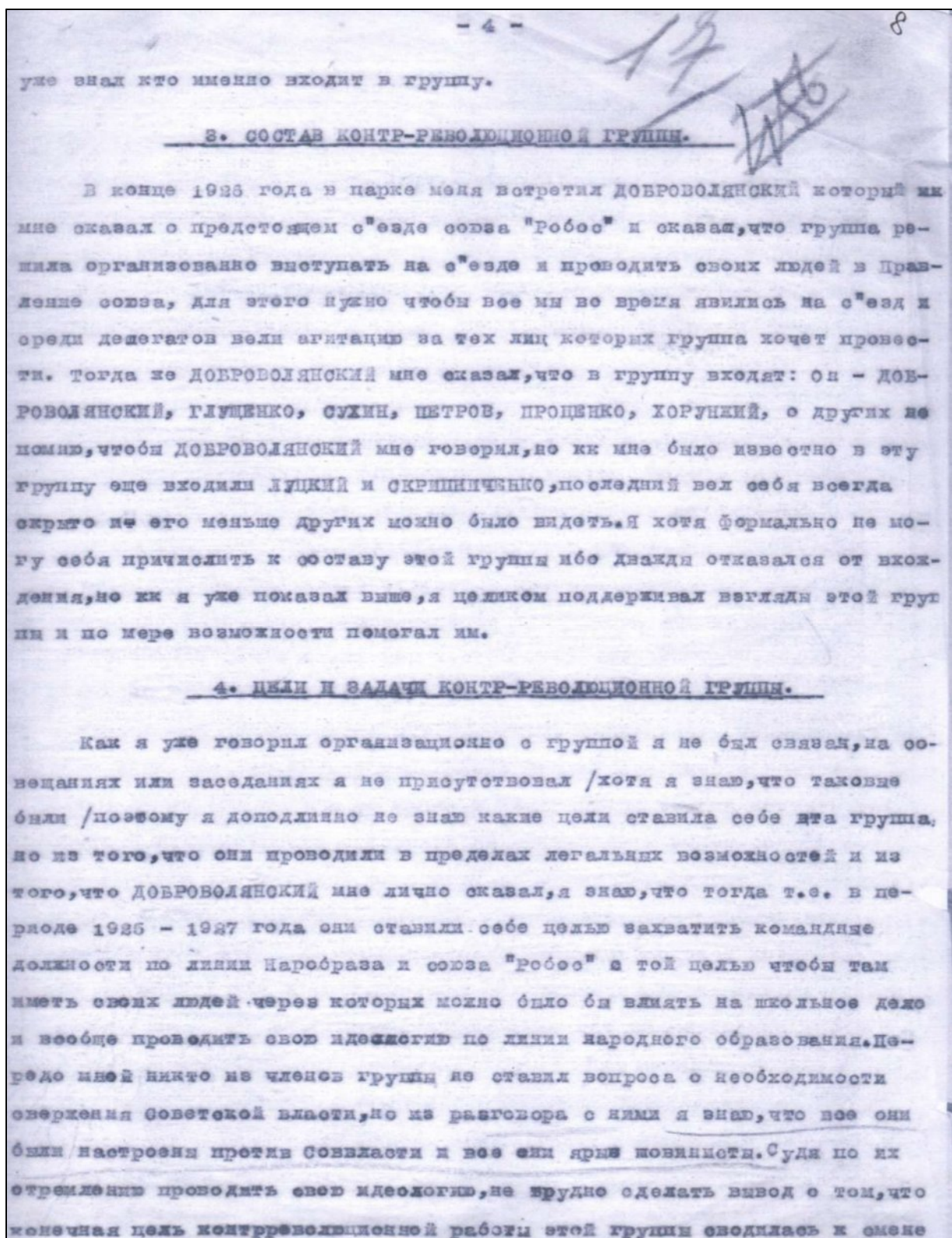
Над предложением ЛУЦКОГО я не думал и ответил ему, что вступить в эту антисоветскую группу я не хочу и ответил ему, что я провожу определенную национальную работу при театре и связываюсь с группой не хочу.

Я отказался от предложения ЛУЦКОГО потому, что я тогда уже решил жениться, был связан с теперешней моей женой и поэтому я не хотел связать себя с группой и даже отказался от вступления в ХИНО. Позже в том же 1928 году, в помещении ХИНО ко мне подошел ДОБРОВОЛЯНСКИЙ и снова предложил мне вступить в ХИНО, при этом он тоже намекнул на то, что нужно ближе связаться с ГРЕВИЗИРСКИМ т.е. он совершенно не двумисленно намекнул на то, чтобы я вступил в к-р. группу которую возглавлял ГРЕВИЗИРСКИЙ при ХИНО, в данном случае я также уклонился от прямого ответа, но в тоже время я никогда связи с ними не порывал и всегда знал где эта группа собирается, какую антисоветскую работу они проводят и т.д. так как ДОБРОВОЛЯНСКИЙ с которым я был в хороших отношениях, часто мне рассказывал о том, что они делают, безусловно, что как ДОБРОВОЛЯНСКИЙ, так и другие члены группы мне доверяли и считали меня своим человеком, я поддерживал все начинания группы там где это было необходимо, особенно когда вопрос касался таких моментов как выборы в Правление союза "Робос" и другие, когда должны были проводить своих людей, я всегда советовал вместе с ними и агитировал за тех кандидатов которых они ставили и т.д. Кто тогда входил в эту группу я не знаю, хотя и часто встречал ДОБРОВОЛЯНСКОГО, ГЛУЩЕНКО, СУШИНА, ПЕТРОВА и других вместе и мог догадаться, что они все входят в группу, а о том, что ГРЕВИЗИРСКИЙ возглавляет эту группу, то я знал на прямых разговорах с ЛУЦКИМ и ДОБРОВОЛЯНСКИМ с которых я выше упомянул. Позже со слов ДОБРОВОЛЯНСКОГО

Показання одного з фігурантів справи

ПРОДОВЖЕННЯ ДОДАТКУ № 3

Показання одного з фігурантів справи

ПРОДОВЖЕННЯ ДОДАТКУ № 3

- 5 -

существующего советского строя. Безусловно, что я тоже не был сторонником Соввласти и по существу проводил ту же контр-революционную работу, которую проводила вся эта к-р. группа направленная на свержение Соввласти. Но антисоветское настроение, связанное с вышеупомянутой к-р. группой и привело меня к тому, что я на протяжении всего периода проводил контр-революционную работу и впоследствии связался с контр-революционной группой ФЕДОРОВСКОГО.

Показання одного з фігурантів справи